

KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI

ŚWIĘTY I WIELKI SOBÓR KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO
NA KRECIE CZY „SPOTKANIE NA KRECIE”?
AKTUALNE EKLEZJOLOGICZNE DYLEMATY
ŚWIATA PRAWOSŁAWNEGO

THE HOLY AND GREAT COUNCIL OF THE ORTHODOX CHURCH IN CRETE
OR “MEETING IN CRETE”?
CURRENT ECCLESIOLOGICAL DILEMMAS OF THE ORTHODOX WORLD

Abstract. An important event for the Orthodoxy: The Holy and Great Council of the Orthodox Church took place in Crete (June, 18–26.2016). It was attended by official delegations from ten local Orthodox Churches. Four local Orthodox Churches, namely: Patriarchate of Antioch, Moscow Patriarchate, the Patriarchate of Georgia, and the Bulgarian Patriarchate withdrew from the participation in the Council. The incomplete representation of the Orthodox Churches at the Council is an evidence of unsolved problems and differences in the approach to canonical and theological issues. The article synthetically presents the history of activities aimed at convening Pan-Orthodox Council and ecclesiological problems, which caused the withdrawal of four local Orthodox Churches from the Council in Crete. Presented arguments may be helpful in understanding of existing theological differences and tensions in mutual relations of local Orthodox Churches.

Key words: the Holy and Great Council in Crete; Orthodox Ecclesiology; Conciliarity; Unity; Orthodox Church.

Święty i Wielki Sobór Cerkwi Prawosławnej obradował w tygodniu Pięćdziesiątnicy (18-26 czerwca 2016 r.) na Krecie. W *Ozędziu*, będącym przesłaniem do wiernych prawosławnych na całym świecie, napisano, że „stanowi prawdziwe świadectwo wiary w Bogoczłowieka Chrystusa, Jednorodzonego Syna i Słowo Boże, Który Swym wcieleniem, całym Swym dziełem na ziemi, krzyżową ofiarą i Zmartwychwstaniem objawił Trójjedynego

Boga jako bezgraniczną Miłość”¹. W tym ważnym wydarzeniu świata prawosławnego uczestniczyły oficjalne delegacje dziesięciu lokalnych Kościołów prawosławnych wraz ze swymi zwierzchnikami, a więc: Bartłojem (Patriarchą Konstantynopola), Teodorem (Patriarchą Aleksandrii), Teofilem (Patriarchą Jerozolimy), Ireneuszem (Patriarchą Serbii), Danielem (Patriarchą Rumunii), Chryzostomem (Arcybiskupem Cypru), Hieronimem (Arcybiskupem Aten i całej Hellady), Sawą (Metropolitą Warszawskim i całej Polski), Anastazym (Metropolitą Tirany Durrës i całej Albanii) oraz Rościsławem (Metropolitą Preszowskim, Ziemi Czeskich i Słowacji)². Bolesnym faktem jest to, że z udziału w Soborze wycofały się cztery autokefaliczne Kościoły prawosławne, a mianowicie: Patriarchat Antiocheński, Patriarchat Gruziński, Patriarchat Moskiewski i Patriarchat Bułgarski.

Z eklezjologicznego i kanonicznego punktu widzenia objawiony brak jedności świata prawosławnego w tak ważnym wydarzeniu eklezjalnym skłania do refleksji nad aktualną sytuacją lokalnych Kościołów prawosławnych oraz powodami, dla których zdecydowały o braniu lub niebraniu udziału w Świętym i Wielkim Soborze. Kilkudziesięcioletnie prace przygotowawcze, w których brały udział wszystkie lokalne Kościoły prawosławne, świadczą o ich wspólnej potrzebie zwołania wszechprawosławnego soboru³. Natomiast polaryzacja stanowisk, wyrażająca się w rozbieżnościach co do terminu zwołania soboru wszystkich prawosławnych chrześcijan oraz jego tematyki, sygnalizuje obecność dotychczas nierozwiązanych problemów we wzajemnych relacjach siostrzanych Kościołów prawosławnych⁴.

---

¹ *Orędzie Świętego i Wielkiego Soboru Cerkwi Prawosławnej*, przeł. A. Szymaniuk, „Cerkiewny Wiestnik. Kwartalnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 53 (2016), nr 4, s. 5.

² Por. *Delegations*, <https://www.holycouncil.org/delegations> (20.02.2016).

³ Por. J. CHRYSOAVGIS, *Toward the Holy and Great Council: Retrieving a Culture of Conciliarity and Communion*, New York, NY: Greek Orthodox Archdiocese of America 2016; S.S. HARAKAS, *Something is Stirring in World Orthodoxy: An Introduction to the Forthcoming Great and Holy Council of the Orthodox Church*, Minneapolis, Minn.: Light and Life Pub. Co. 1978; V. IONITĂ, *Towards the Holy and Great Synod of the Orthodox Church: The Decisions of the Pan-Orthodox Meetings since 1923 until 2009*, tłum. R. Rus, Fribourg: Reinhard 2014; N. SYMEONIDES (ed.), *Toward the Holy and Great Council: Decisions and Texts*, New York, NY: Greek Orthodox Archdiocese of America 2016; G. MARTZELOS, *Why the Great Synod of Orthodoxy is necessary today*, <http://www.greatsynod.omhksea.org/assets/martzelos-great-synod.pdf> (20.02.2017).

⁴ Por. I. MOGA, *Erwartungen und Anfragen an die Heilige und Grosse Synode der Orthodoxen Kirche*, „Catholica” 69 (2015), s. 197-207; А. ШИШКОВ, *Спорные эклезиологические вопросы повестки Всеправославного собора и проблема верховной власти в Православной церкви*, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” [А. SHISHKOV, *Spornyye*

I. W DRODZE KU WSZECHPRAWOSŁAWNEMU SOBOROWI

Od początku XX wieku prawosławni mieli świadomość potrzeby zwołania soboru, aby wspólnie wyrazić stanowisko wobec istotnych problemów obecnych w ich rzeczywistości eklezjalnej, jak również określenia relacji do innych chrześcijan, wyznawców religii niechrześcijańskich oraz obecności w świecie⁵. Pierwszym wezwaniem skierowanym do wszystkich siostrzanych Kościołów prawosławnych była encyklika patriarchy ekumenicznego Joachima III z 1902 r., w której wskazywał na konieczność ściślejszej i bardziej dynamicznej wspólnoty, soborowości oraz współdziałania, aby w ten sposób dać świadectwo jedności⁶. Objawienie jedności Kościołów prawosławnych stanowiło niezbędną podstawę do nawiązania dialogu z innymi Kościołami chrześcijańskimi. Idea zwołania soboru wszechprawosławnego rodziła się powoli... Sprzyjał jej wgląd w minione wieki oraz refleksja nad siedmioma ekumenicznymi soborami, jakie odbyły się w pierwszym tysiącleciu. Podczas konferencji przygotowującej do świętowania rocznicy 1600-lecia Pierwszego Soboru Powszechnego, jaka odbyła się w czerwcu 1923 r. w Konstantynopolu, poproszono patriarchę Melecjusza IV, aby podjął działania, w wyniku których możliwe stanie się zwołanie soboru wszechprawosławnego⁷. Ze względu na rozbieżności co do miejsca zwołania i problematyki, jaką miałyby się ów sobór zajmować, nie doszło do jego zwołania w 1925 r. ani w kolejnych latach. Osiągnięciem tamtego okresu było powołanie do istnienia w maju 1926 r. Panprawosławnej Komisji Przygotowawczej.

Po drugiej wojnie światowej ponownie rozpoczęto prace przygotowawcze mające na celu zwołanie wszechprawosławnego soboru w latach sześćdziesiątych XX wieku. Na Pierwszej Wszechprawosławnej Konferencji, zwołanej przez patriarchę ekumenicznego Athenagorasa na wyspie Rodos w 1961 r.,

---

ekkleziologicheskiye voprosy povestki Vsepravoslavnogo sobora i problema verkhovnoy vlasti v Pravoslavnoy tserkvi, „Gosudarstvo, religiya, tserkov' v Rossii i za rubezhom”, 34 (2016), № 1, s. 210-254; M. МОИСЕЕВ, *Критика документов и регламента Всеправославного собора. Основные направления и ключевые персоны* [M. MOISEYEV, *Kritika dokumentov i reglamenta Vsepravoslavnogo sobora. Osnovnyye napravleniya i klyuchevyye osoby*], <http://www.odigitria.by/2016/07/04/kritika-dokumentov-i-reglamenta-vsepravoslavnogo-sobora-osnovnye-napravleniya-i-klyuchevyye-persony/> (21.02.2016).

⁵ Por. *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement. Documents and Statements 1902-1975*, ed. by C.G. Patelos, Geneva: World Council of Churches 1978, passim.

⁶ Por. K. LEŚNIEWSKI, *Zaangażowanie prawosławia w ruch ekumeniczny*, „Arche” 3-4(1998), s. 9.

⁷ Por. T. KALUŻNY, *Nowy Sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*, Kraków: Dehon 2008, s. 144-147.

podjęto decyzję o konieczności rozpoczęcia prac przygotowawczych, aby możliwe stało się zwołanie panprawosławnego soboru⁸. Dalsze prace prowadzono w prawosławnym centrum Patriarchatu Ekumenicznego w Chambésy w Szwajcarii. W ramach prac Czwartej Wszechprawosławnej Konferencji (Chambésy 1968) ustalono tryb prac przygotowawczych, powołano do istnienia Międzyprawosławną Komisję Przygotowawczą oraz Sekretariat ds. Przygotowania Świętego i Wielkiego Soboru Kościoła Prawosławnego z siedzibą w Chambésy⁹. Od 1976 r. problemy dotyczące zwołania soboru oraz jego tematyka były dyskutowane w ramach ogólnoprawosławnych konferencji przedsoborowych. Na pierwszej z nich wskazano dziesięć tematów, którymi miałyby się zająć Święty i Wielki Sobór Prawosławny. Były to następujące zagadnienia: diaspora prawosławna; autokefalia i sposób jej ogłoszenia; autonomia i sposób jej ogłoszenia; dyptychy; nowy kalendarz; przeszkody małżeńskie; przystosowanie przepisów cerkiewnych dotyczących postu; relacje Kościołów prawosławnych z całym światem chrześcijańskim; prawosławie a ruch ekumeniczny; wkład lokalnych Kościołów prawosławnych w realizację chrześcijańskich ideałów pokoju, wolności, braterstwa między narodami oraz zniesienie dyskryminacji rasowej¹⁰. Podczas Drugiej Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsoborowej (Chambésy, 3-12 września 1983 r.) przyjęto dwa dokumenty: *Przeszkody małżeńskie* i *Zagadnienie kalendarza*¹¹, jak również odniesiono się do kwestii stanu mniszego biskupów¹². Istotne tematy, jakie zdominowały obrady Trzeciej Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsoborowej, oprócz wspólnego uzgodnienia w kwestii postu, doty-

⁸ Por. P. DUPREY, *Les résultats de la conférence interorthodoxe de Rhodes. Le programme du future prosynode*, „Proche orient chrétien” 11 (1961), fasc. 4, s. 351-378. Zadaniem Drugiej Wszechprawosławnej Konferencji na Rodos (26-29 września 1963 r.) było wspólne rozpatrzenie zaproszenia obserwatorów na drugą sesję II Soboru Watykańskiego, otrzymanego od Kościoła rzymskokatolickiego. Por. B. KRIVOCHÉINE, *La deuxième Conférence panorthodoxe à l'île de Rhodos*, „Messenger de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale” 12 (1964), nr 45, s. 5-25. Tematyka obrad Trzeciej Wszechprawosławnej Konferencji na Rodos (1-15 listopada 1964) dotyczyła dialogu Kościoła prawosławnego z Kościołem rzymskokatolickim i Kościołami anglikańskimi oraz Kościołem starokatolickim. Por. Ch.J. DUMONT, *La troisième conférence panorthodoxe (Rhodos, 1-15 novembre 1964)*, „Vers l'unité chrétienne” 17 (1964), nr 8-9, s. 74-75; Georges DEJAIFVE, *La troisième conférence panorthodoxe de Rhodos (1-er nov.-15 nov. 1964)*, „Nouvelle revue théologique” 97 (1965), nr 2, s. 113-131.

⁹ Por. T. KALUŻNY, *Nowy Sobór ogólnoprawosławny*, s. 167-177.

¹⁰ Por. F. BOUWEN, *Première Conférence panorthodoxe préconciliaire (Chambésy, 21-28 novembre 1976)*, „Proche orient chrétien” 27 (1977), fasc. 1-2, s. 95-130.

¹¹ Zob. tłumaczenie dokumentów na język polski w „Wiadomościach Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 13 (1984), nr 1-3, s. 82-85.

¹² Por. T. KALUŻNY, *Nowy Sobór ogólnoprawosławny*, s. 189.

czyły relacji prawosławia ze światem chrześcijańskim, odniesienia prawosławia do ruchu ekumenicznego oraz zaangażowania prawosławia w urzeczywistnianie chrześcijańskich ideałów pokoju, wolności, braterstwa i miłości wśród ludzi¹³. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku przyjęto dwa ważne dokumenty przygotowane przez Międzyprawosławną Komisję Przygotowawczą, a mianowicie: *Prawosławna diaspora*¹⁴ oraz *Autokefalia i sposób jej ogłoszenia*¹⁵. W artykule pt. *O przygotowaniach do Soboru Wszechprawosławnego* prawosławny teolog ks. Jerzy Tofiluk słusznie zauważa, że długi okres przygotowawczy świadczy o trudnościach i istniejących nieporozumieniach oraz różnicach w kwestiach eklezyjalnych, politycznych¹⁶, ekonomicznych poszczególnych lokalnych Kościołów prawosławnych. Pozytywną stroną kilkudziesięcioletnich przygotowań do Soboru było „wszechstronne i dogłębne przestudiowanie wielu ważnych zagadnień”, w wyniku czego dostrzeżono wielkość problemów, jak również ukazania ich w sposób doprecyzowany¹⁷. Rzymskokatolicki teolog ks. Tadeusz Kałużny jest zdania, że spośród trudności i problemów, którymi naznaczona była historia przygotowań do wszechprawosławnego soboru, szczególnie istotne są cztery, a mianowicie: kwestionowanie potrzeby i możliwości zwołania soboru ogólnoprawosławnego, zastrzeżenia odnośnie do procesu przygotowań soboru, trudności w relacjach międzyprawosławnych oraz rozbieżności w ocenie roli Patriarchatu Ekumenicznego¹⁸.

W czasie spotkania zwierzchników lokalnych Kościołów prawosławnych w dniach 6-9 marca 2014 r. w Istambule zdecydowano, że „Wielki i Święty Sobór Kościoła prawosławnego” zostanie zwołany przez Patriarchę Ekumenicznego Bartłomieja, który będzie mu przewodniczyć, w Konstantynopolu w 2016 r.¹⁹ Już wtedy, a więc na dwa lata przed zwołaniem soboru,

¹³ Por. *Troisième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire (1986)*, „Epis” 17 (1986), nr 369, s. 6-26.

¹⁴ Por. COMMISSION INTERORTHODOXE PREPARATOIRE, *La diaspora Orthodoxe (Chambésy, 13 novembre 1993)*, „Epis” 24 (1993), nr 498, s. 22-23.

¹⁵ Por. COMMISSION INTERORTHODOXE PREPARATOIRE, *L'autocéphalie et la manière de la proclamer (Chambésy, 13 novembre 1993)*, „Epis” 24 (1993), nr 498, s. 23-24.

¹⁶ Por. И. КУКУДЖАНОВА, *Эксперты увидели политический аспект в отказе церкви Грузии от собора на Крите* [I. KUKUDZHANOVA, *Eksperty uvideli politicheskiy aspekt v otkaže tserkvi Gruzii ot sobora na Krite*], <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/284739/> (21.02.2017).

¹⁷ Por. J. TOFILUK, *O przygotowaniach do Soboru Wszechprawosławnego*, http://www.psd.edu.pl/files/artykuly/przygotowanie_do_soborupanpraw.pdf (7.02.2017).

¹⁸ Por. T. KAŁUŻNY, *Nowy Sobór ogólnoprawosławny*, s. 205-254.

¹⁹ *Communiqué of the Primates of the Orthodox Churches*, http://www.spc.rs/eng/communique_primates_orthodox_churches (18.02.2017).

wskazywano na napięcia w relacjach między lokalnymi Kościołami prawosławnymi, w wyniku których może dojść do sytuacji, że nie będzie możliwe jego odbycie. Spotkanie (gr. σύναξις [*synaksis*]) w Istambule dotyczyło liczby przedstawicieli każdego z lokalnych Kościołów prawosławnych oraz sposobu głosowania nad dokumentami. Ustalono, że każdy z Kościołów może wydelegować maksymalnie 24 biskupów i zwierzchnika oraz będzie miał jeden głos w głosowaniach, a decyzje będą podejmowane jedynie wtedy, gdy zostanie osiągnięta jednomyślność głosujących Kościołów. Od wielu lat najbardziej dzielącymi zagadnieniami w prawosławnej agendzie są problemy związane z relacjami między prawosławnymi Kościołami lokalnymi. Modele tych relacji podlegają ciągłej zmianie, co odzwierciedla globalną sytuację polityczną²⁰. Podobnie też zmienia się pojmowanie wspólnoty/komunii (gr. κοινωνία [*koinōnía*]) Kościołów prawosławnych. Część Kościołów traktuje tę wspólnotę w kategoriach utylitarnej współpracy niezawisłych całości, które chronią swą integralność terytorialną oraz są gotowe karać każdego intruza, nawet jeśli jest on z innego lokalnego Kościoła prawosławnego. Tego rodzaju podejście odzwierciedla logikę prawa międzynarodowego, a dokładniej – ideę suwerenności państw narodowych. Inne Kościoły prawosławne stoją na stanowisku, że wszechprawosławna wspólnota powinna być postrzegana jako konfederacja Kościołów lokalnych, w której szczególnie, a nie tylko honorową rolę odgrywa *Primus*²¹.

W wyniku uwarunkowań politycznych Wielki i Święty Sobór Kościoła prawosławnego, który miał się odbyć w Konstantynopolu, został przeniesiony na Kretę. W okresie poprzedzającym jego rozpoczęcie zauważalna stała się wielka polaryzacja stanowisk w kwestiach spornych. Przyczyniły się do tego kręgi ultrakonserwatywne, sprzeciwiające się tematyce i wyznaczonej dacie soboru, oraz napięcia wynikające z nierozwiązanych uprzednio problemów kanonicznych i pastoralnych²². Prawosławni zeloci skupili się na

---

²⁰ Por. Н. КАЗАРЯН, *Всеpravославный собор: формирование новой pravославной геополитики*, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” [N. KAZARYAN, *Vsepravoslavnyy sobor: formirovaniye novoy pravoslavnoy geopolitiki*, „Gosudarstvo, religiya, tserkov’ v Rossii i za rubezhom”], 34 (2016), № 1, s. 102-126.

²¹ Por. C. HOVORUN, *The Fragile Promise of the Pan-Orthodox Council*, „The Catholic World Report”, March 14, 2014, http://www.catholicworldreport.com/Item/3001/the_fragile_promise_of_the_panorthodox_council.aspx (17.02.2017).

²² Por. ARCHIMANDRITE VASILEIOS, *Apropos of the Great Council of the Orthodox Church*, Montreal: Alexander Press 2016, passim; *Ἡ Σύνοδος τῆς Κρήτης: Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος. Ἐπισημάνσεις καί Σχολιασμοί ἐν Συνειδήσει καί Ἀληθείᾳ* [‘Ἐ Σύνοδος tēs Krētēs: ‘Agia kai Megálē Sýnodos. Episēpmánseis kai Scholiasmoí en Syneidēsei kai Alētheía], Trikala 2016,

kwestiach eklezjologiczno-ekumenicznych. Protestowali oni przeciwko nazywaniu „Kościołami” chrześcijan niebędących prawosławnymi, domagając się, aby inne Kościoły chrześcijańskie określać jako „grupy”²³.

Choć protesty prawosławnych kręgów konserwatywnych mogły mieć jakiś wpływ na stanowiska lokalnych Kościołów prawosławnych, które nie brały udziału w Wielkim i Świętym Soborze Kościoła prawosławnego, to nie budzi wątpliwości, że na ich decyzje miały również wpływ nierozwiązane problemy kanoniczne, eklezjalne i pastoralne. Z tego też względu interesujące wydaje się przybliżenie oficjalnych stanowisk czterech patriarchatów, które zdecydowały o wycofaniu się z soborowych obrad. Ich decyzja oraz jej uzasadnienie, choć wyraża wolę każdego z lokalnych Kościołów prawosławnych, nie jest bez znaczenia w całościowej ocenie zarówno samego faktu soboru, jak i przyjętych dokumentów. W niniejszym przyczynku naukowym przedstawione zostaną jedynie ogólne stanowiska Kościołów niebiorących udziału w Wielkim i Świętym Soborze.

II. STANOWISKO SEKRETARIATU ŚWIĘTEGO SYNODU ANTIOCHII ODNOŚNIE DO ŚWIĘTEGO I WIELKIEGO SOBORU PRAWOSŁAWNEGO NA KRECIE

27 czerwca 2016 r. Święty Synod Patriarchatu Antiocheńskiego, obradującego pod przewodnictwem patriarchy Jana X w Balamand, przedstawił oficjalne stanowisko odnośnie do Świętego i Wielkiego Soboru Prawosławnego na Krecie. Stanowisko to zostało opublikowane 1 lipca 2016 r. w językach: arabskim (tekst oryginalny), angielskim i greckim. Po nawiązaniu do aktualnych cierpień i prześladowań chrześcijan w Syrii, Libanie i Iraku zostaje wskazane, że Kościół Antiocheński uprzednio prosił, aby opóźnić w czasie zwołanie Wielkiego Prawosławnego Soboru, „aby wzmocnić wszechprawosławną jedność [ang. *strengthen Pan-Orthodox unity*] i zapewnić prawosławną jednomyślność [ang. *secure Orthodox unanimity*] odnośnie do diskutowanych przez ponad pięćdziesiąt lat zagadnień”. Ta prośba Patriarchatu Antiocheńskiego, wraz z prośbami Kościołów Rosyjskiego,

---

passim (dzieło to jest również jako e-book: <http://online.fliphtml5.com/scwn/waci/#p=1> (20.02.2016).

²³ Por. *Communication of the Holy Synod of the Russian Orthodox Church Outside Russia to the Clerics and Faithful*, New York 13 April 2016, http://www.synod.com/synod/eng2016/20160413_ensynodposlaniye.html (18.02.2017).

Bułgarskiego i Gruzińskiego, nie została spełniona. Tym samym została zignorowana „konieczność ustanowienia prawosławnej soborowości” (ang. *the necessity of establishing Orthodox conciliarity*) w oparciu o pełną komunę eucharystyczną między Kościołami, a w szczególności sposób poprzez rezygnację z poszukiwań rozwiązania problemu jerozolimskiej agresji na kanoniczne tereny będące pod jurysdykcją Stolicy Antiochii, co miało miejsce przed zwołaniem soboru poprzez decyzję Patriarchatu Ekumenicznego, aby przesunąć negocjacje aż do czasu posoborowego. W tej sytuacji Ojcowie Świętego Synodu Patriarchatu Antiocheńskiego sformułowali dziewięć uwag czy też spostrzeżeń (ang. *observations*) oraz sześć konkretnych decyzji odnośnie do statusu i osiągnięć „spotkania na Krecie” (ang. *the meeting in Crete*). Spośród spostrzeżeń o charakterze eklezjologicznym należy podkreślić szczególnie znaczenie pierwszego z nich, a mianowicie tezy, że „Wspólne dzieło prawosławne [ang. *the common Orthodox work*] wymaga zgodnego udziału wszystkich prawosławnych autokefalicznych Kościołów. Zostało to określone przez patriarchę ekumenicznego Athenagorasa we wstępnej fazie przygotowań do soboru i potwierdzone przez jego następcę, patriarchę Dymitriososa. Zwołanie do jakiegokolwiek pracy soborowej, choć wychodzi od patriarchy ekumenicznego, to wymaga, aby było zaakceptowane przez wszystkich zwierzchników Kościołów prawosławnych, jak również aby wszystkie decyzje były podjęte jednomyślnie przez wszystkie Kościoły autokefaliczne, zanim zostaną przedłożone Wielkiemu Soborowi”. W odniesieniu do powyższego założenia istotne jest pytanie: „Czy jest możliwe, aby zwołać i odbyć ‘Wielki Sobór’ pod nieobecność czterech prawosławnych autokefalicznych Kościołów?” Ponadto, skoro zostało określone stanowisko wzywające do budowania porozumienia poprzez zapewnienie jednomyślności wszystkich Kościołów autokefalicznych w diskutowanych kwestiach w ramach agendy, jak zatem można osiągnąć tego rodzaju zgodność na Krecie pod nieobecność czterech Kościołów prawosławnych? Ojcowie Świętego Synodu Kościoła Antiochii są zdziwieni stanowiskami niektórych Kościołów, które „nawoływały do omięcia zasady jednomyślności [ang. *called to bypass the principle of unanimity*] albo też do interpretowania tej zasady w sposób różniący się od tego, jaki jest w *Zasadach regulaminu pan-prawosławnych konferencji przedsoborowych*, a który został przyjęty w 1986 r. przez wszystkich reprezentantów”. Jednomyślność Kościołów prawosławnych jest i powinna być „złotą podstawą zapewniającą jedność świata prawosławnego” (ang. *the golden foundation to assure the unity of the Orthodox world*). Synod Kościoła Antiochii stoi na stanowisku, że „spot-

kania na Krecie” (ang. *the meeting in Crete*) nie należy traktować jako „Soboru Ekumenicznego” (ang. *an Ecumenical Council*) ani nawet jako konferencji przedsoborowej. Przedstawienie spostrzeżeń eklezjologicznych stanowiło tło do syntetycznego sformułowania następujących decyzji Ojców Świętego Synodu Kościoła Antiochii odnośnie do statusu i osiągnięć spotkania na Krecie:

1. Spotkanie na Krecie (ang. *the meeting in Crete*) należy traktować jako wstępne spotkanie (ang. *a preliminary meeting*) przygotowawcze do wszechprawosławnego soboru. Z tego też względu dokumenty tam zaaprobowane nie są ostateczne (ang. *final*), ale ciągle otwarte na dyskusję i poprawki (ang. *admendement*) podczas Wielkiego Panprawosławnego Soboru w obecności i przy uczestnictwie wszystkich autokefalicznych Kościołów prawosławnych.

2. Jeśli jakieś spotkanie prawosławne (ang. *any Orthodox meeting*) nie łączy wszystkich Kościołów prawosławnych, to nie można go traktować jako spotkania o charakterze soborowym (ang. *a conciliar character*). Zasadę jednomyślności należy traktować jako istotny fundament (ang. *the essential foundation*) dla wszystkich wspólnych relacji prawosławnych. Kościół Antiochii odmawia uznania spotkania na Krecie za „Wielki Prawosławny Sobór” lub za „Wielki Święty Sobór”.

3. Wszelkie decyzje przyjęte podczas spotkania na Krecie nie są wiążące dla Patriarchatu Antiochii i całego Wschodu.

4. Należy powołać „Komitet do dalszego badania zagadnień soborowych” (ang. *the Committee for the Follow-Up on the Council's Issues*), aby ocenić skutki i konsekwencje spotkania na Krecie oraz przedstawić dokładny raport na następnym spotkaniu Świętego Synodu Kościoła Antiochii.

5. Trzeba wysłać list przedstawiający decyzję Świętego Synodu Kościoła Antiochii do wszystkich autokefalicznych Kościołów prawosławnych, jak też do świeckich i religijnych władz za granicą.

6. Należy również wezwać wiernych do modlitewnego towarzyszenia Ojcom Świętego Synodu Kościoła Antiochii, aby zostało zachowane pełne objawienie (ang. *the total manifestation*) jedności świadectwa prawosławnych chrześcijan we współczesnym świecie.²⁴

---

²⁴ Por. *Statement of the Secretariat of the Holy Synod of Antioch*, Balamand, 27 June 2016, <http://antiochpatriarchate.org/en/page/1448/#English> (18.02.2017).

III. STANOWISKO PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO ODNOŚNIE DO ŚWIĘTEGO I WIELKIEGO SOBORU PRAWOSŁAWNEGO NA KRECIE

Problemy związane z udziałem Patriarchatu Moskiewskiego w Soborze na Krecie zostały przedstawione w dokumencie pt. „O sytuacji wynikłej w związku z rezygnacją lokalnych Kościołów prawosławnych w Świętym i Wielkim Soborze Kościoła prawosławnego”, który został przyjęty na posiedzeniu Świętego Synodu 13 czerwca 2016 r. i opublikowany w „Żurnale” nr 40 z 2016 r.²⁵

Stanowisko Patriarchatu Moskiewskiego oceniające Sobór Przedstawicieli i Hierarchów dziesięciu lokalnych Kościołów prawosławnych na Krecie w dniach 18-26 czerwca 2016 r. zostało przedstawione w „Żurnale” nr 48 z 2016 r. Święty Synod Patriarchatu Moskiewskiego rozpatrzył sytuację wynikającą z rezygnacji z udziału trzech lokalnych Kościołów prawosławnych w soborze na Krecie. W oświadczeniu patriarchy moskiewskiego Kiryła, przekazanym patriarsze Konstantynopola Bartłomiejowi oraz przedstawicielom wszystkich prawosławnych Kościołów, zostało wyrażone przekonanie, że „brak zgodności” (ros. *разномыслия* [*raznomysliya*]) Kościołów prawosławnych w kwestii przygotowania Świętego i Wielkiego Soboru nie powinny być przyczyną „podziału i osłabienia jedności Kościoła prawosławnego”. Odnotowując znaczenie głosu każdego z Kościołów lokalnych i brak zgody Patriarchatu Antiocheńskiego na zwołanie Soboru, patriarcha Kirył, wskazał że „spotkanie na Krecie” (ros. *встреча на Кресте* [*vstrecha na Krite*]) może wnieść wkład w przygotowanie Świętego i Wielkiego Soboru, w którym wezmą udział wszystkie lokalne autokefaliczne Kościoły prawosławne. W oświadczeniu patriarcha Kirył odniósł się również do stanowisk Świętego Synodu Antiochii oraz Świętego Synodu Patriarchatu Bułgarskiego. Stanowisko Patriarchatu Moskiewskiego zostało wyrażone w pięciu decyzjach:

1. Uznanie, że odbyty na Krecie Sobór, w którym wzięli udział Przedstawiciele i Hierarchowie dziesięciu z piętnastu autokefalicznych lokalnych Kościołów prawosławnych, był ważnym wydarzeniem w historii soborowe-

---

²⁵ Пор. СВЯЩЕННЫЙ СИНОД, *О ситуации, возникшей в связи с отказом ряда Поместных Православных Церквей от участия в Святом и Великом Соборе Православной Церкви* [SVYASHCHENNYI SINOD, *O situatsii, voznikshey v svyazi s otkazom ryada Pomestnykh Pravoslavnykh Tserkvey ot uchastiya v Svyatom i Velikom Sobore Pravoslavnoy Tserkvi*], <http://www.patriarchia.ru/db/text/4538241.html> (20.02.2017).

go procesu w Kościele prawosławnym, rozpoczętego od Pierwszej Wszechprawosławnej Konferencji na wyspie Rodos w 1961 r.

2. Podkreślono, że podstawę wszechprawosławnej współpracy w ciągu całego soborowego procesu stanowiła „zasada zgodności” (ros. *принцип консенсуса* [*printsip konsensusa*]).

3. Odbycie Soboru bez braku zgody ze strony wszystkich autokefalicznych Kościołów prawosławnych narusza „zasadę zgodności”, w wyniku czego odbytego na Krecie Soboru nie można traktować jako wszechprawosławnego, a przyjętych dokumentów jako wyrażających „wszechprawosławną zgodność” (ros. *общеправославных консенсус* [*obshchepравoslavnykh konsensus*])²⁶.

4. W związku z powyższym należy wskazać na decyzję Świętego Synodu Patriarchatu Antiocheńskiego.

5. Należy też powierzyć Biblijno-Teologicznej Komisji Synodalnej do przebadania i opublikowania oficjalne dokumenty podpisane na Soborze na Krecie (ros. *Собором на Крете* [*Soborom na Krite*]) oraz zebrać stanowiska biskupów, uczelni teologicznych, teologów, kapłanów, mnichów i świeckich na ich temat. A następnie po dogłębnym przebadaniu tych dokumentów przedstawić wnioski Świętemu Synodowi.²⁷

IV. STANOWISKO ŚWIĘTEGO SYNODU PATRIARCHATU GRUZIŃSKIEGO ODNOŚNIE DO ŚWIĘTEGO I WIELKIEGO SOBORU PRAWOSŁAWNEGO NA KRECIE

Święty Synod Patriarchatu Gruzińskiego pod przewodnictwem katolikos-patriarchy Eliasza II na posiedzeniu 10 czerwca 2016 r. rozpatrzył kwestię udziału Kościoła Gruzińskiego w Wielkim i Świętym Soborze na Krecie. We wstępie do dyskusji wskazano, że głównym celem soboru ma być objawienie jedności prawosławnej (ros. *демонстрация православного единства* [*demonstratsiya pravoslavnogo yedinstva*]) przed światem, jed-

²⁶ W *Przesłaniu do Zwierzchników prawosławnych zgromadzonych na Krecie* Patriarcha Kirył podkreślił, że nie jest to spotkanie wszechprawosławne, ponieważ Patriarchat Antiochii odmówił w nim uczestnictwa, a Kościoły Gruzji, Serbii i Bułgarii nawoływały do przesunięcia go w czasie. Zob. *Russian Patriarch says Crete meeting is not pan-Orthodox*, <http://www.thetablet.co.uk/news/5721/0/russian-patriarch-says-crete-meeting-should-prepare-full-pan-orthodox-council-later> (20.02.2016).

²⁷ *Журналы заседания Священного Синода* [Zhurnaly zasedaniya Svyashchennogo Sinoda], <http://www.patriarchia.ru/db/text/4561903.html> (20.02.2017).

nakże cel ten jest aktualnie nieosiągalny ze względu na następujące uwarunkowania:

1. Pomimo wielokrotnych prób nie udało się ustanowić jedności eucharystycznej między Kościołami Antiocheńskim i Jerozolimskim.

2. Kościół Antiocheński, pomimo istniejących poważnych problemów (ros. *серозных проблем* [*seroznykh problem*]) w odniesieniu do wymagających rozpatrzenia pytań, wycofał się z udziału w pracach soboru.

3. Kościół Antiocheński nie podpisał się pod postanowieniem zwierzchników Kościołów (2016 r.), dotyczącym zwołania Wielkiego i Świętego Soboru, w określonym czasie i miejscu oraz określającym listę problemów do rozważenia.

4. Kościół Bułgarski wycofał się z uczestnictwa w Soborze.

5. Również Kościół Serbski uważa za problematyczne swój udział w Soborze i prosi o przeniesienie go w celu lepszego przygotowania.

6. Pomimo wielokrotnych interpelacji Kościoła Gruzińskiego projekty dokumentów, które mają być zatwierdzane na Wielkim i Świętym Soborze, były ogłoszone dopiero po ostatnim spotkaniu przedstawicieli Kościołów, a mianowicie poczynając od lutego 2016 r. Po konsultacjach tekstów przez święte synody Kościołów lokalnych, duchowieństwo, teologów i prawosławny lud okazało się, że zawierają niedociągnięcia/nieściśności dogmatyczne, kanoniczne i terminologiczne.

7. Pomimo ustalenia zwierzchników Kościołów z 2014 r. oraz treści paragrafu 8 regulaminu, zgodnie z którym w ramach Wielkiego i Świętego Soboru będą rozpatrywane tylko zagadnienia przyjęte jednogłośnie, do porządku obrad włączono dokument o sakramencie małżeństwa, który nie został podpisany ani przez Kościół Gruziński, ani przez Kościół Antiocheński.

8. Dokument „Relacje Cerkwi prawosławnej z pozostałym światem chrześcijańskim” od początku nie był przyjęty przez Kościół Gruziński. Delegacja Patriarchatu Gruzińskiego podpisała go dopiero po dołączeniu informacji: „Kościół Gruziński i Kościół Bułgarski wystąpiły ze Światowej Rady Kościołów, odpowiednio w 1997 i 1998 r.”. 25 maja 2016 r. Święty Synod Kościoła Gruzińskiego postanowił, że dokument ten zawiera znaczne eklezjologiczne i terminologiczne niedociągnięcia i wymaga poważnego przepracowania. Jeśli to nie zostanie dokonane, to Kościół Gruziński go nie podpisze.

9. Określonych zmian wymaga również dokument „Misja Cerkwi prawosławnej we współczesnym świecie”.

10. Należy podkreślić, że zaplanowany porządek dnia w czasie Soboru uniemożliwia dokładne przebadanie dokumentów oraz wniesienie istotnych poprawek.

11. Powołany do istnienia wszechprawosławny sekretariat Wielkiego i Świętego Soboru będzie niefunkcjonalny, gdyż nie przyznano mu prawa przyjmowania postanowień.

Kościół Gruziński, rozpatrując istniejące problemy, przyznał, że mogą być one rozwiązane poprzez „aktywne działania” (ros. *активной работой* [*aktivnoy rabotoy*]), ale wskazał, iż „wszyscy stoimy przed faktem: na dzień obecny jedność nie została osiągnięta”, a „celem Soboru było i pozostaje objawienie zgodności myślenia (ros. *единодушия* [*yedinodushiya*]) prawosławnych”. Z tego też względu Kościół Gruziński wraz z innymi Kościołami „prosi o przełożenie Soboru aż do czasu, gdy będzie osiągnięta powszechna jedność (ros. *всеобщее единство* [*vseobshcheye yedinstvo*])”. W aktualnej sytuacji Święty Synod Patriarchatu Gruzińskiego postanowił, że „Delegacja Kościoła Gruzińskiego nie będzie brała udziału w zaplanowanym na 18-27 czerwca 2016 r. Wielkim i Świętym Soborze na wyspie Krecie”²⁸.

V. STANOWISKO ŚWIĘTEGO SYNODU Patriarchatu Bułgarskiego odnośnie do Świętego i Wielkiego Soboru Prawosławnego na Krecie

Święty Synod Bułgarskiego Kościoła Prawosławnego 1 czerwca 2016 r. zdecydował jednomyślnie o niebraniu udziału we Wszechprawosławnym Soborze na Krecie (16-26 czerwca 2016 r.). Taka postawa Świętego Synodu wynikała z faktu nieuwzględnienia propozycji bułgarskich, mających na celu wprowadzenie „tematycznych i organizacyjnych zmian” w planowanym soborze. W przedstawionym stanowisku pojawiła się jedynie lakoniczna informacja, że w ramach agendy soborowej nie ma szczególnie istotnych tematów dla chrześcijaństwa prawosławnego, „które współcześnie są ważne i wymagają aktualnie decyzji Wszechprawosławnego Soboru”. Zabrakło jednak dokładnego sprecyzowania, jakie to zagadnienia. Pojawiła się natomiast

²⁸ Por. *Протокол заседания Священного Синода Грузинской Православной Церкви от 10 июня 2016 года. Перевод с грузинского – Благовест-инфо* [Protokol zasedaniya Svyashchennogo Sinoda Gruzinskoy Pravoslavnoy Tserkvi ot 10 iyunya 2016 goda. Perevod s gruzinskogo – Blagovest-info], http://sobor2016.rublev.com/mneniya/protokol_zasedaniya_svyashchennogo_sinoda_gruzinskoypravoslavnoy_tserkvi_ot_10_iyunya_2016_goda/ (21.02.2017).

informacja o sprzeciwie Patriarchatu Bułgarii wobec zaproponowanej kolejności miejsc zwierzchników Kościołów prawosławnych w sali obrad soborowych, „gdyż taki układ narusza zasadę równości zwierzchników autokefalicznych Kościołów prawosławnych”. Święty Synod wyraził również swój sprzeciw wobec konieczności poniesienia przez Bułgarski Kościół Prawosławny „dużych i nieusprawiedliwionych” wydatków” związanych z uczestnictwem we Wszechprawosławnym Soborze²⁹.

W ramach sesji Świętego Synodu Bułgarskiego Kościoła Prawosławnego 15 listopada 2016 r. (Protokół nr 22) została przedstawiona oficjalna deklaracja oceniająca dokument soborowy pt. *Relacje Cerkwi prawosławnej z pozostałym światem chrześcijańskim*, do której dołączona była zasadnicza ocena wydarzenia, jakim był Sobór na Krecie. W dokumencie Świętego Synodu pojawia się teza: „Sobór na wyspie Kreta nie jest ani Wielki, ani Święty, ani Wszechprawosławny”. W uzasadnieniu zostało napisane, że:

1. „Wynika to z nieuczestniczenia w nim wszystkich lokalnych Kościołów autokefalicznych, jak również z akceptacji organizacyjnych i teologicznych błędów”. Stwierdzenie to zostało złagodzone słowami: „Pomimo tego szanujemy i doceniamy wysiłek wszystkich organizatorów oraz jego uczestników”.

2. „Staranne przebadanie dokumentów przyjętych na Soborze Kreteńskim prowadzi do wniosku, iż część z nich zawiera rozbieżności z nauczaniem Kościoła prawosławnego w odniesieniu do dogmatycznej i kanonicznej Tradycji Kościoła oraz ducha i litery Ekumenicznych i Lokalnych Soborów”.

3. „Dokumenty przyjęte na Krecie powinny być przedmiotem dalszych teologicznych rozważań w celu ich zmieniania, edytowania i korygowania lub zastępowania przez inne (nowe) dokumenty tworzone w ducha i Tradycji Kościoła”.

W końcowej części oceny Soboru na Krecie została w syntetyczny sposób przedstawiona eklezjologia, którą kieruje się Patriarchat Bułgarski. Jego autorzy podkreślają, że „Bułgarski Kościół Prawosławny jest integralną częścią, żywym członkiem Jednego, Świętego, Powszechnego i Apostolskiego Kościoła. Jako część Ciała Chrystusa, jako Ciało na lokalnym terytorium Bułgarii i w bułgarskich diecezjach za granicą, Bułgarski Kościół Prawosławny będzie dalej trwał w eucharystycznej, duchowej, dogmatycznej i kanonicznej braterskiej komunii/wspólnocie (gr. κοινωνία [*koinōnia*]) z po-

---

²⁹ Por. C. LEVIEW-SAWYER, *Bulgarian Orthodox Church withdraws from Pan-Orthodox Council in Crete*, „The Sophia Globe”, <http://sofiaglobe.com/2016/06/01/bulgarian-orthodox-church-withdraws-from-pan-orthodox-council-in-crete/> (20.02.2017).

zostały lokalnymi Kościołami prawosławnymi, a więc zarówno z tymi, które uczestniczyły w Soborze na Krecie, jak i z tymi, które w tym Soborze nie uczestniczyły”. Ze względu na fakt, iż Kościół nie jest świecką organizacją, ale Bosko-ludzkim organizmem, nie powinien podlegać wpływom politycznych i świeckich interesów. Istotne jest również, aby zasady autokefalii i powszechności Kościoła nie były traktowane w sposób sprzeczny, lecz wzajemnie dopełniający się w celu objawienia pełnej jedności³⁰.

Przedstawione stanowiska czterech lokalnych Kościołów prawosławnych, które odmówiły udziału w Wielkim i Świętym Soborze Prawosławnym na Krecie, budzą wiele pytań. Odpowiedź na nie będzie wymagała odwołania się zarówno do Tradycji chrześcijaństwa wschodniego, jak i do współczesnych nurtów teologicznych oraz aktualnej sytuacji międzykościelnej. Za najważniejsze można uznać następujące: Czy została już osiągnięta prawosławna soborowość? Czy wszechprawosławna jedność jest wystarczająco mocna? W jakim stopniu osiągnięta została prawosławna jednomyślność? Czy można zwołać i odbyć Wielki Sobór pod nieobecność czterech autokefalicznych Kościołów prawosławnych? Czy decyzje soborowe są wiążące dla Kościołów niebiorących udziału w Wielkim Soborze? Czy odbycie Soboru bez udziału czterech autokefalicznych Kościołów prawosławnych narusza „zasadę zgodności”?

W najbliższym czasie autokefaliczne Kościoły prawosławne będą zmagają się nie tylko z powyższymi pytaniami, ale również z wieloma problemami kanonicznymi i pastoralnymi. Postulowana przez Kościoły analiza oficjalnych dokumentów soborowych stanowi wyzwanie dla środowisk naukowych oraz hierarchów, kapłanów i teologów świeckich. Proces ich recepcji będzie zapewne powolny... Otwarte pozostaje też pytanie, w jakim stopniu owoce Wielkiego i Świętego Soboru Prawosławnego na Krecie będą udziałem wszystkich wiernych. Z pewnością nie będzie zadaniem łatwym uzgodnienie wizji teologicznej dziesięciu Kościołów prawosławnych, które brały udział w soborze z czterema Kościołami prawosławnymi w nim nieuczestniczącymi. Każda ze stron ma cały szereg argumentów uzasadniających jej pojmowanie soboru oraz jedności i jednomyślności świata prawosławnego. Trzeba będzie zatem z obydwu stron pokornej miłości, aby wspólnie dążyć do jednoczącej prawdy.

---

³⁰ *Declaration of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church on the Council of Crete (2016) and the Text „Relations of the Orthodox Church with the Rest of the Christian World”, Sofia, November 29, 2016, <http://www.pravoslavie.ru/english/99098.htm> (20.02.2016).*

BIBLIOGRAFIA

- BOUWEN Frans: Première Conférence panorthodoxe préconciliaire (Chambésy, 21-28 novembre 1976), „Proche orient chrétien” 27 (1977), fasc. 1-2, s. 95-130.
- CHRYSSAVGIS John: Toward the Holy and Great Council: Retrieving a Culture of Conciliarity and Communion, New York, NY: Greek Orthodox Archdiocese of America 2016.
- COMMISSION INTERORTHODOXE PRÉPARATOIRE: La diaspora Orthodoxe (Chambésy, 13 novembre 1993), „Epis” 24 (1993), nr 498, s. 22-23.
- COMMISSION INTERORTHODOXE PRÉPARATOIRE: L'autocéphalie et la manière de la proclamer (Chambésy, 13 novembre 1993), „Epis” 24 (1993), nr 498, s. 23-24.
- Communication of the Holy Synod of the Russian Orthodox Church Outside Russia to the Clerics and Faithful, New York, 13 April 2016, http://www.synod.com/synod/eng2016/20160413_ensynodposlaniye.html (18.02.2017).
- Communiqué of the Primates of the Orthodox Churches, http://www.spc.rs/eng/communiqué_primats_orthodox_churches (18.02.2017).
- Declaration of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church on the Council of Crete (2016) and the Text „Relations of the Orthodox Church with the Rest of the Christian World”, Sofia, November 29, 2016, <http://www.pravoslavie.ru/english/99098.htm> (20.02.2016).
- DEJAIFVE Georges: La troisième conférence panorthodoxe de Rhodos (1-er nov.-15 nov. 1964), „Nouvelle revue théologique” 97 (1965), nr 2, s. 113-131.
- Delegations, <https://www.holycouncil.org/delegations> (20.02.2016).
- DUMONT Christophe J.: La troisième conférence panorthodoxe (Rhodos, 1-15 novembre 1964), „Vers l'unité chrétienne” 17 (1964), nr 8-9, s. 74-75.
- DUPREY Pierre: Les résultats de la conférence inter-orthodoxe de Rhodes. Le programme du future prosynode, „Proche orient chrétien” 11 (1961), fasc. 4, s. 351-378.
- HARAKAS Stanley S.: Something is Stirring in World Orthodoxy: An Introduction to the Forthcoming Great and Holy Council of the Orthodox Church, Minneapolis, Minn.: Light and Life Pub. Co. 1978.
- Ἡ Σύνοδος τῆς Κρήτης: Ἄγια καί Μεγάλη Σύνοδος. Ἐπισημάνσεις καί Σχολιασμοί ἐν Συνειδήσει καί Ἀληθείᾳ [Ἐ Σύνοδος τῆς Κρήτης: Ἄγια καί Μεγάλη Σύνοδος. Episepmánseis kai Scholiasmoí en Syneidēsei kai Alētheía], Trikala 2016, passim (dzielo to również dostępne jest jako e-book: <http://online.fliphtml5.com/scwn/waci/#p=1> (20.02.2016).
- HOVORUN Cyril: The Fragile Promise of the Pan-Orthodox Council, “The Catholic World Report”, March 14, 2014, http://www.catholicworldreport.com/Item/3001/the_fragile_promise_of_the_panorthodox_council.aspx (17.02.2017).
- IONITĂ Viorel: Towards the Holy and Great Synod of the Orthodox Church: The Decisions of the Pan-Orthodox Meetings since 1923 until 2009, tłum. Remus Rus, Fribourg: Reinhardt 2014.
- KALUŻNY Tadeusz: Nowy Sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka, Kraków: Dehon 2008.
- КАЗАРЯН Николай: Всеправославный собор: формирование новой православной геополитики, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” [KAZARYAN Nikolay: Vsepravoslavnyy sobor: formirovaniye novoy pravoslavnoy geopolitiki, „Gosudarstvo, religiya, tserkov' v Rossii i za rubezhom”], 34 (2016), № 1, s. 102-126.
- KRIVOCHEÏNE Basile: La deuxième Conférence panorthodoxe à l'île de Rhodos, „Messenger de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe occidentale” 12 (1964), nr 45, s. 5-25.
- КУКУДЖАНОВА Инна: Эксперты увидели политический аспект в отказе церкви Грузии от собора на Крите [KUKUDZHANOVA Inna: Eksperty uvideli politicheskiy aspekt v otkaze tserkvi Gruzii ot sobora na Krite], <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/284739/> (21.02.2017).

- LEŚNIEWSKI Krzysztof: Zaangażowanie prawosławia w ruch ekumeniczny, „Arche” 3-4(1998), s. 9-13.
- LEVIEW-SAWYER Clive, Bulgarian Orthodox Church withdraws from Pan-Orthodox Council in Crete, „The Sophia Globe”, <http://sofiaglobe.com/2016/06/01/bulgarian-orthodox-church-withdraws-from-pan-orthodox-council-in-crete/> (20.02.2017).
- MARTZELOS George, Why the Great Synod of Orthodoxy is necessary today, <http://www.greatsynod.omhkea.org/assets/martzelos-great-synod.pdf> (20.02.2017).
- MOGA Ioan: Erwartungen und Anfragen an die Heilige und Grosse Synode der Orthodoxen Kirche, „Catholica” 69 (2015), s. 197-207.
- МОИСЕЕВ Михаил: Критика документов и регламента Всеправославного собора. Основные направления и ключевые персоны [MOISEYEV Mikhail: Kritika dokumentov i reglamenta Vsepravoslavnogo sobora. Osnovnyye napravleniya i klyuchevyye persony], <http://www.odigitria.by/2016/07/04/kritika-dokumentov-i-reglamenta-vsepravoslavnogo-sobora-osnovnye-napravleniya-i-klyuchevyye-persony/> (21.02.2016).
- Orędzie Świętego i Wielkiego Soboru Cerkwi Prawosławnej, przeł. Anatol Szymaniuk, „Cerkiewny Wiestnik. Kwartalnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 53 (2016), nr 4, s. 5-22.
- Протокол заседания Священного Синода Грузинской Православной Церкви от 10 июня 2016 года, Перевод с грузинского – Благовест-инфо [Protokol zasedaniya Svyashchennogo Sinoda Gruzinskoy Pravoslavnoy Tserkvi ot 10 iyunya 2016 goda, – Perevod s gruzinskogo – Blagovest-info], http://sobor2016.rublev.com/mneniya/protokol_zasedaniya_svyashchennogo_sinoda_gruzinskoypravoslavnoy_tserkvi_ot_10_iyunya_2016_goda/ (21.02.2017).
- Russian Patriarch says Crete meeting is not pan-Orthodox, <http://www.thetablet.co.uk/news/5721/0/russian-patriarch-says-crete-meeting-should-prepare-full-pan-orthodox-council-later> (20.02.2016).
- Statement of the Secretariat of the Holy Synod of Antioch, Balamand, 27 June 2016, <http://antiochpatriarchate.org/en/page/1448/#English> (18.02.2017).
- Symeonides N. (ed), Toward the Holy and Great Council: Decisions and Texts, New York, NY: Greek Orthodox Archdiocese of America 2016.
- СВЯЩЕННЫЙ СИНОД: О ситуации, возникшей в связи с отказом ряда Поместных Православных Церквей от участия в Святом и Великом Соборе Православной Церкви [SVYASHCHENNY SINOD: O situatsii, voznikshey v svyazi s otkazom ryada Pomestnykh Pravoslavnykh Tserkvey ot uchastiya v Svyatom i Velikom Sobore Pravoslavnoy Tserkvi], <http://www.patriarchia.ru/db/text/4538241.html> (20.02.2017).
- ШИШКОВ Андрей: Спорные экклезиологические вопросы повестки Всеправославного собора и проблема верховной власти в Православной церкви, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” [SHISHKOV Andrey: Spornyye ekkleziologicheskiye voprosy povestki Vsepravoslavnogo sobora i problema verkhovnoy vlasti v Pravoslavnoy tserkvi, „Gosudarstvo, religiya, tserkov’ v Rossii i za rubezhom”], 34 (2016), № 1, s. 210-254.
- The Orthodox Church in the Ecumenical Movement. Documents and Statements 1902-1975, ed. Constantin G. Patelos, Geneva: World Council of Churches 1978.
- TOFILUK Jerzy: O przygotowaniach do Soboru Wszechprawosławnego, http://www.psd.edu.pl/files/artykuly/przygorowanie_do_soborupanpraw.pdf (7.02.2017).
- Troisième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire (1986), „Epis” 17(1986), nr 369, s. 6-26.
- VASILEIOS ARCHIMANDRITE, Apropos of the Great Council of the Orthodox Church, Montreal: Alexander Press 2016.

ŚWIĘTY I WIELKI SOBÓR KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO
NA KRECIE CZY „SPOTKANIE NA KRECIE”?
AKTUALNE EKLEZJOLOGICZNE DYLEMATY ŚWIATA PRAWOSŁAWNEGO

Streszczenie

W dniach 18-26 czerwca 2016 r. na Krecie miało miejsce ważne wydarzenie dla Kościołów prawosławnych. Uczestniczyły w nim oficjalne delegacje dziesięciu lokalnych Kościołów prawosławnych. Z udziału w soborze wycofały się cztery lokalne Kościoły prawosławne, a mianowicie: Patriarchat Antiocheński, Patriarchat Moskiewski, Patriarchat Gruziński oraz Patriarchat Bułgarski. Niepełna reprezentacja Kościołów prawosławnych na Soborze świadczy o nierozwiązanych problemach oraz różnicach w podejściu do kwestii kanonicznych i teologicznych. W artykule została syntetycznie przedstawiona historia działań, mających na celu zwołanie wszechprawosławnego Soboru oraz problemy eklezjologiczne, które spowodowały wycofanie się z soboru na Krecie czterech lokalnych Kościołów prawosławnych. Przedstawiona argumentacja może być pomocna w zrozumieniu istniejących obecnie rozbieżności teologicznych oraz napięć we wzajemnych relacjach lokalnych Kościołów prawosławnych.

Słowa kluczowe: Święty i Wielki Sobór na Krecie; eklezjologia prawosławna; soborowość; jedność; Kościół prawosławny.